

תקופת המתכת, עידן הברזל

מחשבות בעקבות קריאת הקפיטל

:: אבשלום בן-צבי

הקפיטל - ביקורת הכלכלה המדינית, קארל מרקס

זה עשוי להיראות מוזר, אך מפעל חייו הגדול ביותר של מרקס, המזוהה בעולם עם הרעיון הקומוניסטי, עוסק דווקא בחקר מדעי של הכלכלה המדינית הקפיטליסטית. אין בו עיסוק במהפכה, לא במלכות החירות וחברת העתיד, ולא עיסוק בשאלה כיצד צריך לשנות את הקפיטליזם. לכל היותר ניתן למצוא פה הערה על האפשרות של ייצור לפי תכנון חברתי, שם התייחסות לכך שבמפעלים קואופרטיביים כמות חומר הגלם וכלי עבודה שנפגמים עקב רשלנות עובדים היא פחותה, ובמקום אחר הערה לפיה ריכוזו הגובר והולך של תחום כלכלי מסויים מכין את התנאים להלאמתו בצורה נוחה, וזהו פחות או יותר, באלפיים עמודים.

אז מה בכל זאת יש שם? יש שם תיאור מקיף מאוד, חשוב מאוד, בהיר למדי ויסודי להדהים של עקרונות הפעולה של הכלכלה הקפיטליסטית. מרקס מציג מודל תיאורטי מאוד, מלווה בדוגמאות שהן לרוב תיאורטיות ולעיתים היסטוריות או בנות הזמן. הוא מנסה להסיר את הערפול שבו עטופה הכלכלה הקפיטליסטית בעקבות שגיאותיהם של הכלכלנים שקדמו לו, האינטרסים של מעמדות מסויימים ונקודת המבט הסובייקטיבית שלהם. הוא מציג את הכלכלה הקפיטליסטית כמערכת של חוקים ברורים למדי: כיצד מנוכס עודף הערך (שהוא, בסופו של דבר, הרווח של הקפיטליסט) מעבודת הפועלים; כיצד נקבע השיעור שלו; כיצד נקבעים המחירים בשוק; כיצד מתחלק עודף הערך; מהו מחזור הייצור; ועוד ועוד.

אולי משום כך התיאוריה קשה לעיכול: החוקים שמתאר מרקס פועלים כחוקי טבע, ללא מגע יד (או שכל) אדם. הפתגם "טיפש וכספו נפרדים במהרה" מקבל אצל מרקס משמעות קצת אחרת, מאחר שלדבריו בעל ההון הוא פרסוניפיקציה של ההון. כלומר, הוא הטיפוס המפעיל את כספו לפי ההגיגין היחודי של ההון (עליו מרקס עומד) ומשקיע

אותו למען ייצור הון נוסף וחזור חלילה. הכוח המניע בתהליך הוא ההון עצמו, לסוגיו השונים.

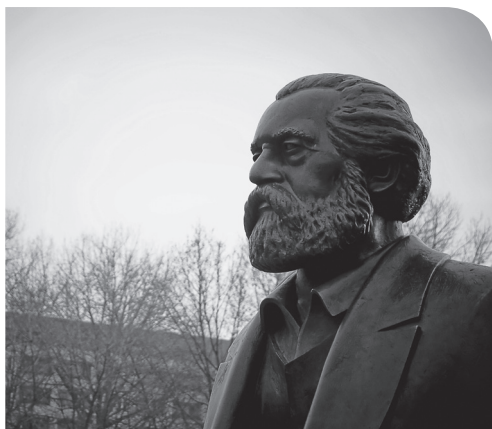
דמות הקפיטליזם

המאפיין המרכזי של התהליך הקפיטליסטי לפי מרקס הוא הפרדת העובד היוצר מאמצעי הייצור ומתוצריו: הפיכת תוצר העבודה מערך שימוש (לחם למאכל) לסחורה (לחם למכירה) והפיכת כוח העבודה מערך שימוש (אני מייצר בעבודתי את מה שאני צורך) לסחורה (אני מוכר את כוח עבודתי לתהליך ייצור סחורה של משהו אחר). ערכן של כל הסחורות נמדד לפי כמות העבודה הנדרשת לייצורן. האדם מפעיל את כוח עבודתו על חומר גלם, ועבודתו היא שנותנת את תוספת הערך למוצר המוגמר. אבל ערכה של עבודתו כשכיר לא נמדדת בכמות הערך שהוא מוסיף למוצר, אלא בערך מוצרי הצריכה שהוא צורך כדי לייצר מחדש את כוח עבודתו. הפער בין שני הדברים הללו, לפי מרקס, מאפשר לבעל ההון שקונה את כוח העבודה לשלם רק עבור החלק של זמן העבודה הנדרש לקיום העובד, ולנכס לעצמו את תוספת הערך.

מחזור הפעולה הקפיטליסטי מתחיל בהשקעת הון כספי ברכישת אמצעי הייצור וכוח העבודה, על מנת להוסיף עודף ערך לחומרי הגלם במהלך ייצור הסחורה, ולממש אותו בחזרה כהון כספי גדול יותר עם מכירתה. ההון החדש יושקע שוב במחזור ייצור חדש, וחזור חלילה. כך ההון הולך וגדל, מפעיל אמצעי ייצור וכוחות עבודה הולכים וגדלים, מגדיל את פיריון העבודה, ומייצר שוב ושוב את מערכת היחסים החברתיים שבה הוא פועל.

משברי הקפיטליזם

שלושת כרכי הקפיטל, שהתפרסמו בשליש האחרון של המאה ה-19, מתארים כיצד הקפיטליזם הולך ומחסל את צורות הייצור שקדמו לו, מרחיב את

אין בקפיטל עיסוק במהפכה, לא במלכות החירות וחברת העתיד, ולא עיסוק בשאלה כיצד צריך לשנות את הקפיטליזם. לכל היותר ניתן למצוא פה הערה על האפשרות של ייצור לפי תכנון חברתי ובמקום אחר הערה לפיה ריכוזו הגובר והולך של תחום כלכלי מסויים מכין את התנאים להלאמתו בצורה נוחה.

חשוב בעיני להבין, כי מרקס מתאר את חוקי הפעולה של הקפיטליזם ה'טהור' כפי שהיה מתפקד לו היה פועל בסביבה התיאורטית של שוק חופשי ותחרותי. הוא מודע לכך שהוא מתאר מערכת שאינה מתקיימת במציאות, ומצביע שוב ושוב כיצד מגבלות על התחרות מאפשרות למשתתפים אחרים להשיג רווח גבוה מהרגיל, וכיצד גורמים שונים משתמשים במערכת הפוליטית כדי להבטיח את יתרונם באמצעות מגבלות אלה.

לאחר המשבר הגדול בשנת 1929, שטלטל את העולם, ערער את המערכות החברתיות והביא בעקבותיו את מלחמת העולם השנייה, זכה העולם לטעימה הראשונה מיכולותיה של מערכת הייצור המודרנית כאשר היא מווסתת ע"י מערכת שליטה חברתית. עידן מדינת הרווחה הסוציאלי-דמוקרטית באירופה והניו דיל בארה"ב, נשען על הלאמה ותכנון של ענפים חשובים של הכלכלה, חלוקת עושר שיוויונית יותר, ומערכת רווחה שמכוונת להבטיח תעסוקה מלאה ו'רשת בטחון' חברתית, תוך כדי הגבלת חופש התנועה של ההון באמצעות מערכת הסכמות בינלאומית בדמות הסכמי ברטון-וודס. תקופה זו הייתה תקופה של צמיחה כלכלית יציבה בצורה חסרת תקדים, ומלווה בפריחה חברתית ובתנופת פיתוח רציפה, ללא משברים. מהפכת הליברליזציה שהחלה בשנות ה-70 עם פירוק ההסדרים הבינלאומיים והמשכה בהחלשות או בקריסת מדינות הרווחה לטובת שחרורם לחופשי של 'כוחות השוק', כלומר חזרה אל תחרות ההון החופשי ממגבלות, הטילה את כלכלת העולם בחזרה אל מחזור של משברים כלכליים כדוגמת אלה שתיאר מרקס, שהולכים ומזעזעים את יציבות הכלכלות בעולם.

מספרים שכשנשאל מארדו הדונג באמצע המאה ה-20 מה דעתו על המהפכה הצרפתית, הוא ענה שטרם חלף די זמן בכדי להעריך אותה כראוי. אני חושד שמי שביטלו בזלזול את ה'דטרמיניזם ההיסטורי' של מרקס, שצופה את ביטול הקפיטליזם כפועל יוצא של הניגודים הפנימיים הטבועים בו, לקו בחוסר סבלנות, ושניגודים אלה שבים וצפים אל פני השטח ככל שגובר חופש הפעולה שניתן לקפיטליזם. יתכן שבעתיד, על חורבות משבר או בטרם משבר, יבנה שוב מבנה חברתי שיכפיף את מערכת הייצור המודרנית לניהול על פי האינטרס הכללי של חברה חופשית, ויבטל את הניגודים המולכיים לחוסר יציבות ומשברים. אז ניתן יהיה להעריך את מרקס כפי שהוא הבין את עצמו, כמי שמתאר חוליה אחת בשרשרת ההתפתחות הכלכלית של הציוויליזציה האנושית.

שלטונו לתחומי ייצור וארצות נוספות, ומגדיל כל הזמן את קנה המידה של פעולתו; כיצד עסקים קטנים הולכים ונבלעים על ידי עסקים גדולים יותר; כיצד עסקי האשראי והבנקאות מרכזים את ההון החברתי בידיהם והופכים את היזם התעשייתי למי שמנהל למעשה את פעולתו של הון אותו לווה בריבית מאחרים וכיצד ההיגיון הפנימי של ההון מוביל למשברים חוזרים בייצור. מרשים לראות כיצד למרות שינוי טכנולוגי עצום, עיקרי הדברים עדיין ממשיכים להתקיים. קל מאוד, למשל, להבין את מקורו של משבר הנדל"ן בארה"ב ב-2008 (שהוא למעשה משבר פיננסי) באמצעות הסברו של מרקס על יכולתה של המערכת הבנקאית לייצר הון אשראי פיקטיבי שממשיך להתגלגל ולהתנפח, עד שפגיעה קטנה ברצף התשלומים מביאה להתפוצצות בועת האשראי ויוצרת משבר ייצור: מרקס מתאר כיצד שטרי חוב שהביטחונות שלהם הם רווחים חזויים ממטעני סחורות ששנשלחים למסע של מספר חודשים להודו, נפדים מיד ותמורתם משמשת להרחבת תהליך הייצור, שמאפשרת משלוח מטענים נוספים, שממשיכים כבטחונות לשטרי חוב חדשים ורחבים מקודמיהם, כל זאת בטרם נמכרה הסחורה הראשונה. כאשר מתברר שהסחורות שנשלחו הגיעו לשווקים רוויים ואין יכולות להמכר, הופכים שטרי החוב לחובות אבודים, מה שמביא לקריסת שרשרת האשראי כולה, והתוצאה המיידית: מחנק אשראי ומשבר בייצור.

תנאים לדטרמיניזם

הקריאה בקפיטל הביאה אותי להרהור בדטרמיניזם הטבוע בו, המתאר את הקפיטליזם הולך ומרחיב את שליטתו על העולם, וצופה את קריסתו מתוך הניגודים הטבועים בו. לפי היגיון זה התחרות המתמדת והשאיפה למקסום רווחים של הקפיטליסטים ימנעו את האפשרות של תכנון רציונלי של הייצור, ולכן יביאו לבזבוז משאבים ויגרמו למשברים חוזרים ונשנים, הולכים וגדלים, שיביאו איתם משברים חברתיים חריפים. מרקס צופה שהמשברים האלה יובילו בסופו של דבר להתגבשות תודעתית של מעמד הפועלים ולחתירתו לשלטון. בשלטונו יוחלף הייצור הקפיטליסטי מונחה ההון במערכת ייצור בשליטת החברה כולה, המנוהלת לפי האינטרס החברתי הכללי ומנצלת את כל יתרונות הטכנולוגיה שצבר הקפיטליזם. כמוכן שהשתלשלות הדברים מאז נכתב הקפיטל היתה שונה.

מרקס מתאר כיצד שטרי חוב שהביטחונות שלהם הם רווחים חזויים ממטעני סחורות ששנשלחים למסע של מספר חודשים להודו, נפדים מיד ותמורתם משמשת להרחבת תהליך הייצור, שמאפשרת משלוח מטענים נוספים, שממשיכים כבטחונות לשטרי חוב חדשים ורחבים מקודמיהם, כל זאת בטרם נמכרה הסחורה הראשונה. כאשר מתברר שהסחורות שנשלחו הגיעו לשווקים רוויים ואין יכולות להמכר, הופכים שטרי החוב לחובות אבודים, מה שמביא לקריסת שרשרת האשראי כולה.

אבשלום בן-צבי הוא חבר קיבוץ משעול של קבוצות הבחירה של המחנות העולים

avshalombz@gmail.com